

Després del llibre

Notes sobre llibres, història i cultura

Gustau Muñoz

UBe

Col·lecció
Figura

Després del llibre

Després del llibre

Notes sobre llibres, història i cultura

Gustau Muñoz

Taula

Pròleg: <i>After Book</i>	11
Més enllà de la transició ecològica	15
Llibres, llibres, llibres...	19
La darrera aventura literària	23
Mirar, pensar, escriure	27
Llibres amb errades	31
Silenci, mentida, repressió, genocidi	35
La primavera de l'assaig	39
Llibres polítics	43
Edició i editorials: una visió qualitativa	47
L'assaig que no cessa	51
L'art de presentar llibres	55
Els comunistes valencians i la qüestió nacional	59
Elogi de les llibreries	63
L'audiollibre, i per què no?	67
Els Gaos, una nissaga il·lustrada	71
Impremtes i llibreries, memòria i identitat	77
L'home multidimensional	81
Lectures de temps	85
El poder de les traduccions	91
El mèrit dels traductors	95
Pensar el País	99
Els llibres de Perifèric	105
Escriptors valencians en castellà	109
La col·lecció Breviaris de PUV	113
Revistes culturals: per a triar i remenar	117
Els llibres de Bromera	121
Renovacions de la novel·la	125

Nous llibres d'Afers: la història i el present	129
L'elitisme orteguïà	133
El llibre de les dones	137
Unamuno, 1919	141
Catàlegs per a ser llegits	145
Lectures per a una quarantena	151
<i>Sobre el concepte d'història</i> , de Walter Benjamin	155
La societat totalment administrada	157
Europa després d'Europa	161
Rafael Lluís Ninyoles i el seu temps	167
El ressò de les lletres valencianes	171
Llibres improbables	173
L'enigma Trump	177
Els grans llibres d'Occident	181
La malenconia del lector	185
Qui llegeix Lucreci?	189
Llibres nous, malgrat tot	193
Contra les pàtries	197
El valor de la crítica melancòlica	201
Notícia de la Biblioteca d'Autors Valencians	205
Llibres sobre llibres	209
Els Benjamin, una família alemanya	213
<i>Ars Libri</i>	217
En el bressol de l'assaig	221
Per a entendre Carmelina Sánchez-Cutillas	225
Hispanistes i valencianòfils	231
Un vent de cultura i llibertat	237
Marca de qualitat	241
València es mereix una novel·la	245
Cinquanta títols d'assaig	249
Els llibres de la postpandèmia	253
Hipòtesis sobre el públic lector	257
Llibres d'escriptores (més enllà de la «literatura de dones»)	261
El País Valencià segons Felip Mateu i Llopis	265
Maria Josep Escrivà, la música dels mots	269
Els papers privats de Jaime Salinas	271
Josep Picó: sociologia i compromís civil	275
Llibres que no seran <i>best-sellers</i>	279

Història i ficció	283
Una allau benvinguda de llibres	287
Els llibres retrobats	291
Els llibres de Leonard Muntaner	297
Dos llibres d'Afers: Joan Francesc Mira i Arnau Pons	301
Els llibres et troben a tu	305
Elogi dels elogis	309
Elogi de les ombres?	313
<i>Cuadernos Hispanoamericanos</i> , una revista enllà del temps	317
Hivern amb llibres	321
Afers Narrativa, una iniciativa esperonadora	325
Vigència de Josep Iborra	329
El jove Baltasar Porcel	333
Ullada a <i>Genio de España</i> , de Giménez Caballero	337
Steiner i Heidegger	341
La «consciència valenciana» ahir i avui	345
Tres revistes: <i>L'Espill</i> , <i>Afers</i> i <i>Concret</i>	349
Valencianisme: història i present	353
Tres dietaris	357
Lectures disperses	361
L'assaig que no cessa	367
<i>La Caña Gris</i> , revista de poesia i assaig	371
Els llibres inesperats	375
Retorn a Espanya com a problema	379
José de Benito, un liberal oblidat	383
Valentí Puig es despulla	387
Un País sobre el paper	391
«Treballar, persistir, esperar.» Nicolau Primitiu, mig segle després	397
La fascinació romana	401
Una llengua i una cultura en precari	405
Llibres valencians, quan s'acaba l'any (1)	409
Llibres valencians, quan s'acaba l'any (i 2)	413
El paper de les traduccions	419
Els llibres impactants	423
Llorente i Blasco Ibáñez, un llibre memorable d'Antoni Ferrando	427
El vicecònsol	431
Joan Fuster i Gabriel Ferrater	435
Joan Fuster i la tradició valenciana	439

Finlàndia i Ucraïna, les lliçons de la història	443
Llegir Fuster o llegir sobre Joan Fuster?	447
L'edat de la cultura	451
<i>El temps esquerp</i> , de Raimon Obiols.	455
Una posteritat de paper: les publicacions de l'Any Fuster.	459
Temps de Germania Socialista	463
Bones noves poètiques.	467
Tres dissidents	471
País de dietaris.	477
Què en quedarà, de l'Any Fuster?	481
Lectures d'estiu: Timothy Snyder.	485
El testament intel·lectual de Fernando Claudín	489
Vell i nou feixisme.	493
Nous aires a les revistes culturals	497

Pròleg: *After Book*

George Steiner va publicar el 1972 un article premonitori: «Després del llibre, què?». El va incloure posteriorment, el 1978, al recull *On Difficulty and Other Essays* (Oxford U. P.), i jo l'he llegit en la traducció castellana, *Sobre la dificultat y otros ensayos* (FCE, 2002). Val la pena mirar-se aquest paper de Steiner amb deteniment, pel que fa als arguments i també a la data d'aparició, quan encara no s'havien insinuat, ni de bon tros, el seguit de problemes amb què s'enfronta actualment el món del llibre. I, tanmateix, Steiner ja albirava, a l'horitzó, els núvols que anaven congriant la tempesta que descarrega, insistent, a hores d'ara. Perquè el món del llibre, en general, es troba en un moment decisiu. D'inflexió i de canvi. Per a alguns, ha començat una davallada irreversible. Però no ens apressem: els diagnòstics apocalíptics —com ha assenyalat el politòleg Adam Przeworski— sovint l'erren de cap a cap: «No tinc constància que ni un dels elements de la llista [la civilització occidental, la història, la democràcia, l'Estat, les ideologies, l'estat-nació] haja mai arribat a la seua fi».

La notícia de la mort de George Steiner —potser el darrer gran humanista, humanista complet, d'Occident— ens va aclaparar al començament del 2020. Va tenir una vida llarga i profitosa de pensament i escriptura, de lliurament a la cultura. Alguns autors semblen eterns, però la realitat de la finitud s'imposa sempre. La veritat és que ens va deixar una mica orfes. La seua intel·ligència esmolada ens havia captivat a *Errata*, al petit assaig *La idea d'Europa*, però també en volums més extensos, com ara *Després de Babel* o *Llenguatge i silenci*. George Steiner era —com ho diria?— la síntesi, la condensació d'Europa, o, si més no, d'una certa Europa: un jueu francoalemany (que escrivia en anglès), com era també francoalemany el «nostre» Max Aub (que escrivia en castellà); «nostre» perquè, fill de refugiats europeus de la Primera Guerra Mundial a València, jueu de pare alemany i mare francesa, havia fet el batxillerat a l'Institut Lluís Vives..., i ell —que va passar més de mitja vida a l'exili de Mèxic— argumentava de manera força enraonada que un és d'allà on ha fet el batxillerat...

Puc dir-ho? Tots som, una mica, jueus francoalemanys. No es desfermarà la *hybris* del prejudici? A més del sentit metafòric, que confie que s'entendrà com cal, si parlava per mi diria que mon pare era francòfil i francòfon, que jo vaig estudiar al Col·legi Alemany i vaig fer el curs preuniversitari a l'Institut Lluís Vives de València. I sempre he pensat, per diverses raons, que no seria gens estrany que fórem descendents de jueus conversos, com tants altres valencians. No en tinc ni idea, ni cap credencial, ni cap prova, però la sospita em ronda de vegades.

En aquell article tan primerenc, Steiner expressava tots els dubtes i les perplexitats al voltant del llibre, a partir de la inflació editorial, per un costat, i de la decadència de la lectura «atenta», per l'altre. D'aleshores ençà, tot això no ha fet més que intensificar-se. George Steiner fou un visionari en aquest aspecte.

Fent un paral·lel amb un altre llibre seu, *Després de Babel*, he volgut titular aquest llibre amb un rètol evocador i alhora provocador: *Després del llibre*. Com si ja s'hagués acabat una època —l'època clàssica dels llibres i la lectura—, com si els llibres foren passat, com si ja s'hagués escolat el seu temps. Però he d'afegir de seguida que em sembla que no és aquest exactament el cas.

El llibre —la memòria vegetal de la humanitat, en va dir Umberto Eco— sobreviu, com tracte de posar de manifest en aquestes pàgines. Mostra una gran vitalitat. En realitat, és una indústria puixant, tot i els problemes que pateix. Podríem acudir a exemples històrics o a paral·lels indicadors: la televisió no va anul·lar la ràdio; els nous suports han malmès la premsa en paper, però els mitjans que s'han espavilat, han sobreviscut i gaudeixen de bona salut. I són tothora la referència. Pel que fa al llibre, ja pot haver-hi opcions a la xarxa, edicions digitals, el que vulgueu, que a la fi l'objecte del desig és el llibre en paper. *Et pour cause!*

After Babel, After History, After Europe, After Empire, After Democracy, After the Apocalypse, són totes idees comprimides en títols de llibres. Llibres que existeixen. Ara podríem parlar també d'un hipotètic *After Book, Després del llibre...* Sembla que en aquesta època tot ha passat ja, tot ha caducat o està a punt de perir, i entrem en terra ignota. I ara em recorde —em permetré, ja em disculpareu, desviar-me una mica, però tampoc no tant, del tema— d'un llibre de Santiago Carrillo, de la segona meitat dels anys seixanta, del 1965 concretament, titulat *Después de Franco, ¿qué?*, que es responia, en el subtítol: *La democracia política y social que preconizamos los comunistas*. Durant molt de temps a Espanya es va especular amb aquesta pregunta: després de Franco...? El títol de Santiago Carrillo estava molt ben triat. Santiago sempre tingué un gran olfacte polític, encara que —es podria argüir— es va equivocar en l'essencial. Aquell llibre seu era un escrit de propaganda, l'informe del secretari general al VII Congrés del Partit Comunista d'Espanya (PCE), un text pensat per a encorat-

jar la parròquia. (En alguns punts, com aquell que tractava del «colp de Praga del 1948», era directament falsari.) Però d'acord amb la tradició comunista era també un text analític: l'anàlisi concreta de la realitat concreta. No se n'anava gaire, per cert, del que estava passant a Espanya, però l'objectiu que plantejava, i els ritmes que preveia, això ja era una altra cosa. El pronòstic era desideratiu i la proposta —el que li hauria plagut: una democràcia popular com la dels països de l'Est— no podria seduir precisament el 90% de l'electorat potencial, com es va veure el 1977, tot i que el PCE i el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) (sobretot el PSUC) pogueren concitar moltes expectatives i simpaties pel seu sacrifici i la seua eficàcia en la lluita contra la dictadura i, en alguns casos, per la seua capacitat de proposta.

Vull dir que anàlisi i previsió del futur —que sol incloure el desig o el voluntarisme— no són sempre variables coincidents en aquesta mena de plantejaments que tracten de respondre a la suposada fi d'alguna cosa: «Després de la modernitat», «Després del comunisme», «Després de l'Imperi», «Després d'Europa», «Després de la pandèmia»... L'autor, habitualment, explica el que voldria o li agradaria que vingués «després de».

És un fet bastant conegut. També hi ha, és clar, la variable catastrofista, que ho pinta tot negre amb l'esperança de provocar una reacció difusa, molecular, que alterarà la realització efectiva del pronòstic tan ombrívol que s'ha dibuixat. Cal comptar amb això, amb aquesta antítesi de la *self-fulfilling prophecy*.

Del 1972 ençà, un temps més que prudencial —mig segle—, s'han acomplert les pitjors previsions de George Steiner quant al llibre i la lectura? Bàsicament sí, i més encara del que havia previst, car mentrestant hi ha hagut el *boom* audiovisual i sobretot l'esclat de les xarxes socials i Internet, que ho han canviat tot. Prenguem l'exemple de les sèries de televisió, sovint ben fetes, efectives, que han replantejat el format de la ficció audiovisual en detriment de les pel·lícules tradicionals, però també en detriment de la lectura convencional de novel·les, ja que satisfan d'una altra manera —peremptòria, immediata— la necessitat humana de ficció, de narració, de relat, que havia estat en la base d'una part important del consum de literatura de ficció. No han acabat amb ella, per descomptat, però sí que hi han fet una bona mossegada... D'altra banda, pel que fa a la «lectura atenta», exigent i concentrada, sofreix els embats d'una manera de fer fragmentària i sincopada, derivada de les mil sol·licitacions que es troben en la pantalla del portàtil o del mòbil. Aquesta manera de «llegir» va esmussant a poc a poc l'altra, la que demana temps i silenci.

Temps i silenci, dos béns cada vegada més escassos en la nostra civilització urbana, postindustrial i audiovisual. Almenys fins a la constatació bastant massiva que «alguna cosa» va malament. Ho va anunciar Tony Judt, amb aquest

títol i tants altres en tota mena de versions, però sembla que la pandèmia del 2020 i la crisi social i econòmica consegüent, a més de la progressiva presa de consciència sobre el canvi climàtic, han accelerat considerablement la percepció d'una deriva fatal i han refermat la necessitat d'un canvi, d'un capgirament bastant radical, entre sectors socials nodrits, massius. Hom diria que va fent massa crítica el contingent humà que no vol repetir les grans errades del segle xx i que, a més, conscient de les malvestats pròpies del segle XXI, apostaria per una altra manera de fer, més humana, igualitària, pacífica i ecològica.

Però qui ho sap? La història només ensenya que els humans no n'aprenen mai, de la història, va afirmar Hegel amb molta raó. I a més, afegiria jo, som curts de memòria. Aviat oblidarem la pandèmia i els mals averanys, i triomfarà de nou un infaust *carpe diem*. Si no és que, en la millor de les hipòtesis, aquella massa crítica es faça valdre i obri camí a un nou començament —que hauria de ser bastant radical i assumit— en pro del benestar col·lectiu, de la cultura i de la veritable llibertat. Però segurament no veurem en acció la millor de les hipòtesis... De moment, i durant un període de durada imprevisible, la guerra de Rússia contra Ucraïna —sobtada i brutal— ens retorna al túnel del temps i deixa fora de l'agenda de les urgències els veritables problemes de la societat humana, enunciats reiteradament per analistes i científics socials. Violència, destrucció i mort, de nou, al cor d'Europa. I un horitzó de crisi energètica, alimentària i econòmica global. No és precisament la millor de les hipòtesis... Raó de més per a no defallir.

He aplegat en aquest llibre textos que havien aparegut en format article, bàsicament com a «Notes de lectura» a l'edició valenciana d'*eldiario.es*. Però també —en algun cas— en altres mitjans, com ara *Posdata* (*Levante-EMV*) o la revista *Pasajes*, o fins i tot en forma de pròleg (l'apartat sobre *Ars Libri* de Juli Capilla). Com en l'aventura anterior, el volum *La vida dels llibres* (Afers, 2019) d'aquesta mateixa sèrie, pense que el recull de textos revisats i de vegades reescrits té sentit perquè els situa en un altre context i permet descobrir-ne la coherència amb un projecte de fons: la reflexió de llarg abast sobre la cultura, el país i el món contemporani a partir dels llibres. I els salva del caràcter fugisser de la seua aparició primera. Per això el publique, al capdavant. Perquè trobe que té sentit per a mi, si més no, i tinc confiança que també —o sobretot— per als lectors amb els quals ens uneix, n'estic segur, la passió pel coneixement condensat en aquest objecte tan útil, tan ben trobat i tan plaent que és el llibre.

Més enllà de la transició ecològica

Hi ha llibres que «cal» llegir. Quan un autor aboca en pàgines denses i compactes el pensament, la informació, la reflexió i la saviesa de tota una vida, quan hi aboca tot el seny —o el senderi, o el trellat— que ha pogut reunir i també la passió que l'ha fet i el fa vibrar encara, convé llegir-lo. Sobretot si el tema de què tracta és d'una importància cabdal des de qualsevol punt de vista. Joaquim Sempere ha escrit aquesta mena de llibre. És la síntesi atapeïda d'anys de reflexió i de dècades d'esforç per a un món millor. I no exagera gens ni mica. Un llibre escrit amb lucidesa i des de la sinceritat més radical. Com diu l'autor, escrit també «des de la por». Però sense avergonyir-se'n. Sí: la por a una situació de catàstrofe ecològica i social pressentida i la por que la humanitat no estiga en condicions de reaccionar i de trobar les solucions escaients al greu perill a què s'enfronta.

El volum en qüestió, *Las cenizas de Prometeo. Transición energética y socialismo* (Pasado&Presente, 2018), és un llibre informat i compromès. No només descriu, amb dades i arguments seriosos, el progressiu esgotament de recursos i de fonts d'energia fòssil i símptomes tan angoixants com el canvi climàtic o la pèrdua de biodiversitat, o la sobrecàrrega de deixalles i residus tòxics com a fruit de la cursa desbocada d'un capitalisme enfollit, sinó també els efectes socials patològics de l'acceleració de tots els mals apuntats arran de les darreres dècades de neoliberalisme i globalització. No només circumscriu causes i efectes, sinó que fa propostes en la línia d'una alternativa ecosocialista democràtica i d'una transició urgent a una societat postcarboni. Parla de transició energètica i de decreixement, però tothora hi compareix l'home polític que es qüestiona la factibilitat de les propostes. També analitza críticament els palliatius, que considera del tot insuficients, com ara la modernització ecològica o el capitalisme verd. L'alternativa ha de ser global, completa, de fons. Una alternativa socialista i ecològica.

Ara bé, té cap sentit parlar de «socialisme», després de tot el que sabem que ha passat al segle xx? ¿Després del gran fracàs, en tots els aspectes, dels expe-

riments de socialisme real, que es varen saldar amb tiranies industrialistes que menystenien el medi ambient i els drets i les llibertats de les persones, que varen fer retrocedir, fins a anul·lar-les, les conquestes democràtiques i les garanties de llibertat de la revolució burgesa, cosa que hauria horroritzat Marx? ¿Que han estat gairebé sempre dictadures insuportables, personalistes i tiràniques o de partit? Vet ací el dilema, el drama, la gran aposta, el tema del nostre temps.

L'esgotament de les fonts d'energia fòssil deixarà aviat un cau de cendres on abans va cremar el gran foc de Prometeu. En dos segles, d'ençà de la Revolució Industrial, la humanitat ha aconseguit grans coses, però quant a assentar un sistema no destructiu de la natura i amb garanties de pervivència, el fracàs ha estat total. El capitalisme sense aturador, com a sistema que necessita una expansió permanent, es basa en trets humans, molt humans, però també del tot negatius, com la desmesura, l'ambició de poder i l'afany de lucre, que du al paroxisme. Tot plegat es conjumina amb una tècnica molt poderosa que ens empeny a l'abisme.

La reflexió sobre la imminent crisi ecològica derivada de la translimitació (*overshoot*) i de la superació de tots els llindars d'alarma és del tot pertinent. Molt en la línia del que ha estat analitzant i explicant al llarg de les darreres dècades, des de València, Ernest Garcia. La reflexió quant a alternatives i sobre el socialisme i l'experiència històrica aporta un interès afegit a aquest llibre.

Joaquim Sempere Carrera (Barcelona, 1941) fou un alt dirigent del PSUC en la clandestinitat i posteriorment. Té una llarga trajectòria de dedicació als temes socials i a la reflexió teòrica i política. Fou director de la revista *Nous Horitzons* en els seus millors anys. El conflicte brutal que va dinamitar aquell espai polític, que acabà amb el PSUC, el situà —com a tants altres— fora de la política militant a partir del 1981. Treballà durant un temps com a editor a l'editorial Crítica. Posteriorment fou professor de Sociologia a la Universitat Autònoma de Barcelona. Va fer la tesi de doctorat sobre un tema cabdal relacionat amb la problemàtica ecològica i les perspectives de reestructuració social: la qüestió de les necessitats humanes, limitades o il·limitades, què són, fins on poden arribar? Fou fruit d'aquesta recerca el seu llibre *L'explosió de les necessitats* (Edicions 62), del 1992, una lectura encara aconsellable. Després vingueren uns quants llibres més, alguns en col·laboració amb Jorge Riechmann o amb Enric Tello. El llibre del 1992 el va reprendre, actualitzar i ampliar, en la versió castellana *Mejor con menos. Necesidades, explosión consumista y crisis ecológica* (2009). Sempere ha fet moltes aportacions a la revista *mientras tanto*, fundada per Manuel Sacristán, amb el pensament del qual ha trobat tothora moltes coincidències. De fet, l'origen teòric de la preocupació per la crisi ecològica i la reformulació de les antigues idees en un projecte ecosocialista són en

bona part deutors, entre nosaltres, del replantejament del marxisme que va fer Sacristán en la seua darrera etapa.

Joaquim Sempere és una persona tranquil·la i serena. Amb un punt estoic. D'unes qualitats humanes excepcionals. La cançó de Raimon «T'he conegut sempre igual» no s'inspirava en ell, n'estic segur, però ben bé podria haver-ne estat el cas. En certa manera personifica el costat millor d'una tradició —la dels partits comunistes— que no era tota, i sempre, tan nefasta com s'ha pretès. La tradició que va intentar fer realitat, errant en aspectes importants —cabdals— però no en tots, és «un ideal que no mor».

Als seus setanta-set anys —ell en diu «una edat avançada»— ha escrit un llibre important, que restarà. Un vertader manifest per a un món millor. Un llibre informat, racional, ple de dades i arguments, però alhora lleuger i llegívol, clar i ben escrit. La claredat de l'argumentació, un valor afegit.

Llibres, llibres, llibres...

Quan arriben determinades èpoques de l'any, dates de consum compulsiu i felicitat obligatòria, font segura de frustració, molta gent —sortosament— fa almenys una cosa ben feta: regala llibres. O se'n compra. És una bona idea. Regalar un llibre, ben mirat, no deixa de ser una operació delicada. No és tan òbvia. S'ha d'haver sospesat, s'ha de triar el títol que versemblantment agrada-rà o interessarà a l'altra persona, la qual cosa implica un coneixement o una intuïció més o menys segura del contingut del llibre en qüestió i també de l'ànim i els interessos, reals o suposats, del destinatari o la destinatària. És, per tant, un afer una mica més subtil i personal que altres regals perquè incorpora una vessant emocional, i cultural, més intensa.

Les novel·les solen ser una opció. No fallen, sobretot si han rebut bones crítiques i han estat publicades en editorials de referència i de confiança. Si funciona aquell mecanisme tan eficaç que és la recomanació directa d'amics, coneguts o saludats. Sobretot dels amics, en aquest cas... Va per temporades. Ara tocarien, potser, novel·les de Lucia Berlin. O narracions d'Alice Munro. O un llibre impactant com *Una educació* de Tara Westover (Més Llibres) o un de tan sorprenent i extraordinari com *Després de l'amor* de Subhash Jaireth (Lletra Impresa). D'autores nostrades n'hi ha per a triar: *Permagel* d'Eva Baltasar (Club Editor), *Aprendre a parlar amb les plantes* de Marta Orriols (Periscopi), *El cel no és per a tothom* de Marta Rojals (Anagrama). O bé *L'art de portar gavadina* de Sergi Pàmies (Quaderns Crema), un llibre vertaderament impressionant, perquè desvela amb senzillesa aparent textures molt íntimes de la personalitat de l'autor extrapolables a molts altres, tot dit amb una veu inconfusible, original. També caldria tindre molt presents propostes com ara *La memòria de les ones* de Pepa Guardiola (Balandra), *Heidi, Lenin i altres amics* de Joanjo Garcia (Bromera) o, per descomptat, *Secundaris* de Núria Cadenes (Comanegra). Tots aquests llibres —i molts altres en el terreny de la narrativa— són apostes segures. Bons llibres, cadascun en el seu àmbit, que aprofundeixen en el món de les relacions i les vivències personals, en els misteris i les incerteses